

ՏՐԱՄԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴԵՐՆ ԱՐԱԲԱԿԱՆ
ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԱՎԱՆԴՈՒՅԹՈՒՄ

Բանալի բառեր (Keywords). Հունական տրամաբանություն, արաբական քերականական ավանդույթ, Մաթթա-ա-Սիրաֆի բանավեճ, տրամաբանական և ավանդական խոսքիմասային բաժանում:

Իսլամական կայսրությունը, որը հիմնադրվեց VII դարի կեսերից սկսած արաբական լայնածավալ արշավանքների արդյունքում, բազմալեզու էր: Այն միավորում էր տարբեր լեզուներով (ղպտիերեն, ասորերեն, բերբերական լեզուներ, պարսկերեն և այլն) խոսող ժողովուրդներ: Այնուամենայնիվ, արաբական լեզվաբանական ավանդույթը, որը կազմավորվեց կայսրության ստեղծման առաջին դարերի ընթացքում, մնաց միալեզու այն իմաստով, որ քերականագետների միակ նպատակը արաբերենի նկարագրությունը և վերլուծությունն էր: Նրանք այս լեզուն համարում էին կատարյալ, քանի որ Ղուրանի լեզուն է, այն լեզուն, որն Ալլահն ընտրել է՝ վերջին անգամ մարդկությանը իր հայտնությունը փոխանցելու համար¹: Մրանով էր պայմանավորված այն հանգամանքը, որ արաբ քերականագետները այլ լեզուները այնչափ հարուստ չէին համարում, որ արժանի լինեին լեզվաբանական ուսումնասիրության ենթարկվել: Ինչպես նշում է հոլանդացի հայտնի լեզվաբան և արաբագետ Վերստեդը՝ «[...] բացի արաբերենից՝ մնացյալ այլ լեզուների նկատմամբ այս համընդհանուր

¹ Միջնադարյան արաբ քերականագետների շրջանում լեզվի ծագման և արաբերենի դերի մասին տե՛ս Versteegh C. “Linguistic Attitudes and the Origin of Speech in the Arab World”. Understanding Arabic. Essays in Contemporary Arabic Linguistics in Honor of El-Said Badawi, ed. Alaa Elgibali, Cairo: The American University in Cairo Press. 1996, pp. 15-31.

անտարբերությունը ամբողջ արաբական քերականական ավանդույթի բնորոշող գիծը դարձավ: Եվ դա առնվազն կիսով չափ պայմանավորում է այն փաստը, որ խոսքի և մտքի, լեզվի և մտածողության միջև կապը դուրս մնաց քերականագետների հետաքրքրության շրջանակից»²:

Այնուամենայնիվ, III/IX դարում ծավալվեց թարգմանչական մեծամասշտաբ գործունեություն, որի շնորհիվ ավելի խորը ծանոթություն կատարվեց նաև հունական փիլիսոփայական և տրամաբանական գաղափարների հետ: Միանշանակ կարող ենք փաստել, որ դա զուտ թարգմանչություն չէր, այլ հզոր մեթոդ՝ ծանոթանալու գիտական և փիլիսոփայական օտար ժառանգությանը: Հունական ժառանգության, և հատկապես տրամաբանության ու փիլիսոփայության ազդեցությունը մուսուլմանական մշակույթի վրա առհասարակ ունեցել է հեղաշրջիչ նշանակություն³: Ամենահետաքրքրական հարցերից մեկը, որը ծագել է հունական տրամաբանության թարգմանության ժամանակ, և որը, որպես կանոն, անտեսվել էր արաբ քերականագետների կողմից (արաբերենի դերի պատկերացումներով պայմանավորված), եղել է տրամաբանության և լեզվի փոխհարաբերության հարցը ընդհանրապես, և հունական տրամաբանությանն ու արաբերենին՝ մասնավորապես:

² Versteegh C. “Grammar and Logic in the Arabic Grammatical Tradition”. History of the Language Sciences. Berlin and New York: Walter de Gruyter, 2000, p. 300.

³ Աստվածաբանության բնագավառում, օրինակ, առաջ եկավ մութագիլական դպրոցը, որը հունական տրամաբանության և մուսուլմանական կրոնի մի յուրօրինակ սինթեզ էր: Մութագիլական աստվածաբանության և տրամաբանության ազդեցությունը նշանակում էր, որ քերականության մեջ պիտի քննարկվեին այնպիսի հարցեր, որոնք մինչ այդ անտեսվել էին: Մանրամասն տե՛ս Versteegh C. “Grammar and Logic in the Arabic Grammatical Tradition”. History of the Language Sciences. Berlin and New York: Walter de Gruyter, 2000, p. 302-303.

Առհասարակ, լեզվաբանության դերը «արաբա-մուսուլմանական գիտելիքի» մեջ՝ վերոնշյալ հանգամանքներով պայմանավորված, շատ որոշակի էր: Վերջինս համարվում էր՝ զուտ արաբական գիտություն, որը ձևավորվել էր սեփական արաբական հողի վրա՝ ի տարբերություն, օրինակ, տրամաբանության, որը դասվում էր օտար գիտությունների շարքին⁴: Արաբ քերականագետներից շատերը լեզվաբանության բնագավառում հունական տրամաբանության ցանկացած կիրառում դիտում էին որպես օտար ավանդույթի ներմուծում «մաքուր» արաբական ավանդույթի մեջ, ինչն անընդունելի էին համարում:

Այսպիսով, սույն հոդվածում փորձ կարվի ուրվագծել ազդեցության այն հիմնական ուղղությունները, որ ունեցել է հունական տրամաբանական միտքը արաբական քերականական ավանդույթի վրա:

Հունական ազդեցությունը հավանաբար հենց սկզբից էլ եղել է իսլամական կայսրությունում: Այս պրոցեսի սկզբնական փուլը բնորոշվում է որպես անուղղակի ազդեցություն, երբ արաբները սկսեցին առնչվել հելլենիստական քաղաքակրթության հետ Բյուզանդական կայսրության նվաճված տարածքներում և ծանոթանալ հելլենիստական մշակույթին ու գիտական մտքին, որի որոշ տարրեր դանդաղ սկսեցին ներթափանցել և յուրացվել մուսուլմանական գիտական մտքի

⁴ Միջնադարյան արաբ փիլիսոփաներն ու պատմաբանները հատուկ նշանակություն էին տալիս իրենց հայտնի գիտությունների դասակարգմանը: Դրա արդյունքում նրանք առանձնացնում էին «արաբա-մուսուլմանական գիտությունները» (*al-'ulūm al-'arabiyya*) «օտար գիտություններից» (*al-'ulūm al-'ajnabiyya*), այսինքն՝ իմացության բոլոր այն բնագավառներից, որոնք յուրացվել էին արաբների կողմից այլ ազգերի հետ շփման արդյունքում: Տե՛ս Фильштинский И., “История арабов и Халифата (750-1517гг.)”. Издание третье, исправленное и дополненное. Москва 2006, стр. 304-305.

կողմից՝ հատկապես սեփական լեզվի՝ արաբերենի նկարագրման կոնցեպտներում⁵: Չի բացառվում, որ հունական տրամաբանական և փիլիսոփայական մտքի ազդեցությունն ավելի ինտենսիվ է եղել Հին իրաքյան դպրոցի⁶ շրջանում:

Ինչ վերաբերում է հունական ուղղակի ազդեցությանը, ապա դա արդեն տեղի է ունեցել վերոնշյալ թարգմանչական գործունեության շնորհիվ (III/IX դար), որի հետևանքով հունական տրամաբանությունը դարձավ գիտական այն կառուցվածքը, որը մուսուլման գիտնականների համար ծառայում էր որպես գիտական ինքնարտահայտման միջոց: Տրամաբանությունը համարում էին «արվեստ» (*sinā'a*): Շուտով այն ստացավ *'ilm*⁷, այսինքն՝ գիտակարգ անվանումը, և այն սկսեցին կոչել *al-'ilm al-yaqīn* («արժանահավատ գիտություն»):

Ինչ վերաբերում է *mantiq* տերմինին (ինչպես այնուհետ սկսեց անվանվել տրամաբանությունը), ապա այն հունարենից արաբերեն թարգմանությունների ժամանակ փոխարինում է հունարեն *logos*-ին: Արաբական տերմինը ծագում է *nutq*-ից, որը բառացի նշանակում է «դատողություն» կամ «հստակ կազմակերպված խոսք»⁸: Այս գիտության հետևորդները սկսեցին կոչվել *mantiqiyyun* (տրամաբաններ):

Մուսուլմանական տրամաբանությունը գլխավորապես ներշնչված է Արիստոտելի տրամաբանությամբ՝ ամփոփված «Օրգանոնով»⁹: Եվ մուսուլման փիլիսոփաների՝ տրամաբա-

⁵ Versteegh C. “Grammar and Logic in the Arabic Grammatical Tradition”, p. 300.

⁶ Ռ.Թավունը, արաբական լեզվաբանական ավանդություն պայմանական հստակություն մտցնելու համար, այդպես է բնորոշել մինչսիբաուեյիյան շրջանում քերականական գիտելիքի բազմազանությունը; Տե՛ս, Talmon, R. “The First Beginnings of Arabic Linguistics: The Era of the Old Iraqi School”. *History of the Language Sciences*, 2000, p. 245-252.

⁷ *'ilm* տեմինի մասին տե՛ս, Роузента́л Ф., “Торжество знания. Концепция знания в средневековом исламе”, Москва, 1978.

⁸ Տերմինի մասին մանրամասն տե՛ս, Haddad F.. “al-Fārābī's Views on Logic and its relation to Grammar”. *Islamic Quarterly* 13, 1969, p. 193.

⁹ Տրամաբանության հարցերին նվիրված Արիստոտելի հիմնական աշխատություններն են՝ «Կատեգորիաներ», «Մեկնության մասին» [De Inter-

նության մասին աշխատությունների մեծ մասը կարելի է համարել Արիստոտելի աշխատությունների մեկնաբանություններ: Չնայած, պետք է փաստել, որ մուսուլման հեղինակները ծանոթ էին նաև ստոիկյան¹⁰ և նեոպլատոնական¹¹ փիլիսոփայական դպրոցներին և տրամաբանությանը¹²: Բայց իհարկե, հունական տրամաբանության ներթափանցումը մուսուլմանական միջավայր տեղի չունեցավ առանց խիստ ընդդիմության: «Երբ մուսուլման փիլիսոփաները, ինչպես օրինակ ալ-Քինդին (մահ. III/IX դ. կեսերին) և ալ-Ֆարաբին (մահ. 339/950), սկսեցին փիլիսոփայական հարցեր շոշափել, չկարողացան խուսափել ուղղափառ աստվածաբանների թշնամանքից, ովքեր ամենախիստ կերպով պաշտպանում էին «Հայտնության Գրքի» առաջնայնությունը»¹³:

pretatione], «Առաջին անալիտիկա», «Տոպիկա», «Սոփեստական հերքումների մասին»: Արիստոտելի մեկնաբանողները վերը թվարկած աշխատությունները միացրել են և հրատարակել «Օրգանոն» խորագրով, որը նշանակում է «գիտության միջոց, գիտության գենք»: Առավել մանրամասն տե՛ս, Բրուսյան Գ. «Տրամաբանության դասընթաց», Երևան 1987, էջ 26-30:

¹⁰ Ստոիկները հելլենիզմի շրջանի փիլիսոփաներ են: Տրամաբանության պատմության մեջ ստոիկները հայտնի են նրանով, որ ստեղծել են ասույթների տրամաբանության առաջին տարրերը: Եթե արիստոտելյան տրամաբանությունը ձևական է իր բնույթով, ապա ստոիկների տրամաբանությունը մի քայլ առաջ է գնում՝ պարունակելով ձևայնացված տրամաբանության սաղմերը: Տե՛ս, Բրուսյան Գ., «Տրամաբանության դասընթաց», Երևան, 1987, էջ 522:

¹¹ Անտիկ փիլիսոփայության վերջին խոշոր ուղղությունը (III-VI դդ.): Այն պլատոնականությանը հաղորդել է միստիկական բնույթ՝ միախառնելով դրան Արիստոտելի, ստոիցիզմի, պյութագորասականության և Արևելքի մի շարք ուսմունքների գաղափարներ: Մանրամասն տե՛ս, Новейший философский словарь: 3-е изд., исправл. - Мн., 2003, стр. 682-683.

¹² Նեոպլատոնական Պորֆիրյուսի «Իզագոգի» հիման վրա էլ, օրինակ, նշանավոր արաբ փիլիսոփա ալ-Ֆարաբին գրել է իր «Տրամաբանության մեջ կիրառվող ասույթները»:

¹³ Versteegh C., “Grammar and Logic in the Arabic Grammatical Tradition”, p. 301.

Այս շրջանում տրամաբանները, որոնք կրում էին հունական տրամաբանական մտքի ազդեցությունը, պնդում էին, որ մտային պրոցեսները համընդհանուր են, իսկ այդ պրոցեսների լեզվաբանական արտահայտությունները՝ կամայական: Այս պնդումն էլ ստիպեց քերականագետներին առնչվել մինչ այդ իրենց կողմից անուշադրության մատնված խնդիրների:

Լեզվաբանության և տրամաբանության «շփումը» կայացավ լեզվի և մտածողության հարաբերակցության մասին բանավեճով: Տրամաբանների համար ակնհայտ էր, որ և՛ արարները, և՛ հույները նույն բանը նկատի ունեն, երբ խոսում են անդրաշխարհում մեղքերի համար կատարվելիք Ահեղ դատաստանի մասին: Իսկ այդ դատը ներկայացնելու ձևերը տարբերվում են՝ ըստ իրենց կիրառած լեզուների: Եվ քանի որ նրանք մտային պրոցեսները անկախ էին համարում լեզուներից, որտեղ նրանք իրենց արտահայտությունն են գտնում, որոշ տրամաբաններ եկան այն եզրակացության, որ պետք է զբաղվել միայն այդ մտային պրոցեսների ուսումնասիրմամբ՝ չանդրադառնալով լեզուների այն բազմազանությանը, որ օգտագործում են մարդիկ¹⁴:

Շենց այս թեմայի շուրջ էր, որ 320/932թ.-ին Բաղդադում՝ Աբբասյան խալիֆ ալ-Մուքթադիի (296-320/908-932) վեզիր Իբն ալ-Ֆուրաթի պալատում, տեղի ունեցավ արաբական ավանդույթում չափազանց հայտնի մի բանավեճ: Այն իրենից ներկայացնում էր այս շրջանում տրամաբանության և քերականության միջև հակամարտությունը¹⁵: Տրամաբանության պաշտպանն էր հայտնի թարգմանիչ և տրամաբան, ասորի քրիստոնյա Աբու Բիշր Մաթթա Իբն Յունուսը (256-328/870-940), իսկ քերականությունը ներկայացնում էր քերականա-

¹⁴ Նույն տեղում:

¹⁵ Բանավեճի մասին մանրամասն տե՛ս, Endress G. “al-Munāḍara bayna l-manṭiq al-falsafī wa-n-naḥw al-‘arabī fi ‘uṣūr al-xulafā’ ” Journal for the History of Arabic Science, 1977, pp. 338-350.

գետ Աբու Սաիդ ա-Սիրաֆին (280-368/893-979), ով ավելի ուշ հայտնի դարձավ Սիբաուեյհիի¹⁶ (մահ. II/XIII դ. վերջերին) Kitāb¹⁷-ի մեկնաբանությամբ:

Ըստ տրամաբան Մաթթայի՝ տրամաբանությունը ճիշտ և ոչ ճիշտ արտահայտությունների տարբերակման գործիք է, քանի որ այն զբաղվում է խոսքի ճիշտ արժևորմամբ: Խոսքի ձևը տարբերվում է ըստ ազգության, բայց նշանակությունը (ma'nā) համընդհանուր է: Նրա պնդմամբ՝ տրամաբանը կոմպետենտ, գիտակ է իմաստների (ma'āni) ուսումնասիրության հարցում այն դեպքում, երբ քերականագետը սահմանափակվում է միայն ձևերի հետազոտմամբ, ինչը կամայական է: Մա նշանակում է, որ տրամաբանը կարիք չունի քերականագետի, իսկ քերականագետը, ընդհակառակը, տրամաբանության կարիքը շատ ունի, քանի որ չի կարող վերլուծել խոսքը՝ առանց դրա նշանակությունը հասկանալու:

Աս-Սիրաֆին հակառակվում է նրան՝ պնդելով, որ նշանակությունները ներքին ամուր կապերով կապված և փոխհամաձայնեցված են կոնկրետ լեզվի հետ: Նա իր զարմանքն է արտահայտում, որ ասորի քրիստոնյա Մաթթան, ով «նորմալ արաբերեն» չգիտի (արաբերենը ասորի թարգմանիչների համար երկրորդ լեզու էր և ա-Սիրաֆիի համար, բնականաբար, դժվար չէր ցույց տալ Մաթթայի թերացումը արաբերենում), կարող է խոսել արաբերենում իմաստների մասին: Եվ երբ նա հարցնում է վերջինիս քի մասնիկի բոլոր իմաստները (ma'āni), Մաթթան ոչինչ չի կարողանում պատասխանել¹⁸:

¹⁶ Աբու Բիշր Ամր իբն Ուամանը, ով այլ կերպ հայտնի է Սիբաուեյհի անվամբ, արաբական քերականության առաջին պահպանված աղբյուրի՝ Kitāb-ի (թարգմ.՝ «Գիրք») հեղինակն է, և այդ իմաստով համարվում է արաբական քերականության հիմնադիրը:

¹⁷ Kitāb-ի ամփոփ ներկայացումը տե՛ս, Levin A. “Sibawayhi”. *History of the Language Sciences*, 2000, pp. 252-263.

¹⁸ Versteegh C., “Grammar and Logic in the Arabic Grammatical Tradition”, p. 302.

Կարող ենք նշել, որ աս-Սիրաֆին այն համոզմունքին էր, որ «[...] քերականությունը չի սահմանափակվում միայն սուլթների ուսումնասիրությամբ, այլ գործ ունի նաև իմաստների հետ: Առհասարակ, արաբական քերականությունը առնչվում է արաբերեն բառերի իմաստների հետ, և հետևաբար, ավելի նպատակահարմար է արաբ լեզվակիրների համար, քան հունական տրամաբանությունը, որն առնչվում է հունական, այլ ոչ արաբական բառերի իմաստների հետ»¹⁹: Եվ ոչ աղեկվատ է, եթե դու, հույն լինելով, գրում ես արաբերենի մասին: Ըստ նրա՝ հունական տրամաբանությունը ստեղծված է հունարենի քերականության համար, և չի կարող տրամաբանական համարվել այն մարդու համար, ով խոսում է մեկ այլ լեզվով, ինչպիսին, օրինակ, արաբերենն է:

Աս-Սիրաֆին հայտարարում էր, որ ցանկացած տրամաբանություն ինչ-որ կոնկրետ լեզվի նկատմամբ երկրորդական է, որ համընդհանուր տրամաբանություն գոյություն ունենալ չի կարող, և հետևաբար, արաբերեն լեզուն ունի իր սեփական տրամաբանությունը, որն արտացոլվում է նրա քերականության մեջ: Եվ հենց դրա միջոցով էլ քերականությունը լուծում է իր առջև դրված խնդիրները²⁰: Առնվազն այս պարագայում արաբական քերականությունը հաղթանակ տարավ հունական տրամաբանության նկատմամբ:

Ակնհայտ է, որ տվյալ դեպքում «նշանակություն» (ma‘na) տերմինի տարբեր ընկալման ու կիրառման հետ գործ ունենք: Մաթթան դրա ենթատեքստում հասկանում էր խոսքի արտահայտությունների համընդհանուր նշանակությունները, ինչը նման էր Պլատոնի գաղափարներին: Իսկ ըստ քերականագետների ma‘ānī-ն քերականական գործառույթներ են, որոնց արտահայտման համար բառը կարող է օգտագործվել

¹⁹ Nicholas H. Review of "Aristotelian Logic and Arabic Language in Alfarābī" by Sh. B. Abed. Middle East Studies Association Bulletin 1991, vol. 25, N2, p. 238.

²⁰ Фролов Д., Способы определения понятий в традиционной арабской грамматике. Автореф. канд.дисс., Москва, ИСАА 1987 6, стр. 87.

միայն համաձայնեցվելով տվյալ լեզվի կանոնների հետ: Դրանից հետևում է, որ մասնիկը ունի կոնկրետ քերականական գործառույթներ, որոնք Մաթթան, լեզվակիր չլինելով, չգիտեր²¹:

Ինչպես նշում է ռուս ճանաչված արաբագետ Դ. Ֆրոլովը²², արիստոտելյան ազդեցությունը արաբական քերականական ավանդույթի տրամաբանական համակարգի վրա X դարից հետո էլ մնաց զգալի չափով մակերեսային առանց խաթարելու նրա մեթոդի հիմքերը, որն այս ավանդույթի զարգացման ամբողջ ընթացքում իր առանձնահատուկ էությունը մնաց այնպիսին, ինչպիսին այն ներկայանում է Միբաուեյիի Kitāb-ում²³:

Այստեղ, ընդհանուր առմամբ, պետք է նկատի ունենալ, որ տրամաբանությունը դասվում էր օտար գիտությունների թվին, և մասնավորապես՝ հունական (*ulūm yūnāniyya*), որի նկատմամբ վերաբերմունքը մուսուլմանական շրջանակներում հեռու էր միանշանակ լինելուց, և որին, մեծամասամբ, խիստ վերապահումներով էին վերաբերվում: Իսկ քերականությունը համարվում էր զուտ արաբական գիտակարգ՝ չնայած « [...] անգամ այն քերականագետները, ովքեր ժխտում էին տրամաբանության ազդեցությունը, ինչպես օրինակ՝ ազ-Չաջջաջին [մահ. 337/949] և աս-Սիրաֆին [մահ. 368/979], իրենց լեզվաբանական վերլուծություններում ազատ կերպով օգտագործում էին տրամաբանության մեթոդները»²⁴: Եվ իհարկե, այդ ազդեցությունը աննշան էլ չի կարելի համարել:

²¹ Versteegh C., “Grammar and Logic in the Arabic Grammatical Tradition”, p. 302.

²² Фролов Д., Способы определения понятий в традиционной арабской грамматике. Автореф. канд. дисс., Москва, ИСАА 1987 6, стр. 87.

²³ Արաբական լեզվաբանական մտքի զարգացումը ամփոփ տե՛ս u, Owens J. “Models for Interpreting the Development of Medieval Arabic Grammatical Theory”. *Journal of the American Oriental Society*. 1991, pp. 225-238; Carter M., “The development of Arabic linguistics after Sibawayhi: Baṣra, Kūfa and Baghdad”. *History of the Language Sciences*. 2000, pp. 263-272.

²⁴ Versteegh C., “Grammar and Logic in the Arabic Grammatical Tradition”, p. 305:

Սկսած X դարից՝ քերականական տրակտատներում սկսում են ի հայտ գալ արիստոտելյան սահմանումներ, որպիսիք կարելի է տեսնել ալ-Ֆարաբիի (մահ. 339/950) մոտ: Այսպես օրինակ՝ նա տալիս է խոսքի մասերի տրամաբանական բաժանում, որոնք են իմաստակիր ասույթները (al-'alfād ad-dalla), և առանձնացնում դրանց հետևյալ տեսակները՝

1. 'ism (անուն), 2. kalim, որը սահմանում էր որպես «[...] դա այն է, ինչ արաբ քերականագետները անվանում են բայեր [al-af'āl]²⁵»: 3. Այն, ինչ կազմված է անուններից և բայերից (murakkab min al-asma' wa-l-kalim)²⁶ և 4. «[...] այն, ինչ քերականագետները անվանում են մասնիկներ [ḥurūf]²⁷»: Սահմանումները նրա մոտ շատ դեպքերում կրկնում են Արիստոտելի «Պոետիկայի» սահմանումները: Օրինակ՝ անունը « [պարզ] ասույթ է, որը զուրկ է ժամանակի զգացողությունից, և որի ոչ մի հատված ինքնուրույն իմաստ չունի» (Fārābī, Šarḥ 29.1-2, մեջբերումը՝ ըստ Versteegh 2000:304)²⁸: Իսկ բայը « [...] այն է, որի հատվածները՝ միասին վերցված, ժամանակ են մատնանշում, բայց առանձին վերցված՝ իմաստ չունեն» (Fārābī, Šarḥ 33.1-2, մեջբերումը՝ ըստ Versteegh 2000:304)²⁹: Ամենահետաքրքրականը մասնիկների (*ḥurūf*) դասակարգումն է, որոնք ալ-Ֆարաբին բաժանում է հինգ մասի³⁰, և որը, ինչպես

²⁵ Fārābī, Alfād = Abū Naṣr Muḥammad ibn Muḥammad al-Fārābī, Kitāb al-'alfād al-musta'mala fi- l-mantiq. Ed. By Muḥsin Maḥdi.Beirut: Dār al-Mašriq, 1968; 41.1-2.

²⁶ «[...] լինում են երկու տեսակի՝ կա՛մ երկու անուններից կազմված, ինչպես օրինակ՝ Zayd qā'im [Զեյդը կանգնած է], կա՛մ՝ անունից և բայից կազմված, ինչպես օրինակ՝ Zayd yamshī [Զեյդը քայլում է] [...]»: Sē u նույն տեղում, էջ 42, տող 3-6:

²⁷ Նույն տեղում, էջ 42, տող 7:

²⁸ հմմտ.՝ Аристотель, Поэтика. Этика. Политика. Риторика. Категории. Минск: Литература, 1998, стр. XX [1094].

²⁹ հմմտ.՝ նույն տեղում:

³⁰ Մասնիկների դասակարգումը՝ ըստ ալ-Ֆարաբիի, տե՛ս, Անդրեասյան Ա. «Արաբական քերականությունը և նրա կապը տրամաբանության հետ ըստ ալ-Ֆարաբիի», Արաբագիտական ուսումնասիրություններ 2013, հ. 6, էջ 18-21:

նշում է Վերստեդը³¹, համապատասխանում է Դիոնիսիոս Թրակիացու *Te'khne*-ում խոսքիմասային բաժանմանը: Այս կապակցությամբ ալ-Ֆարաբին նշում է. «[...] Այս մասնիկները ևս շատ տեսակներ ունեն, բայց մինչև այժմ ավանդույթային չի եղել արաբ քերականագետների համար դրանցից յուրաքանչյուրին իրեն հատուկ անունը տալ: Եվ մենք նրանց թվարկման համար պետք է օգտագործենք այս անունները, որոնք հասել են մեզ հույն քերականագետներից»³²: Մինչդեռ ավանդական խոսքիմասային բաժանումը, որը կարելի է տեսնել Սիբաուեյհիի *Kitāb*³³-ում, այլ բովանդակություն ունի, այն է՝ 1. *ism* (անուն), 2. *fi'l* (բայ) և 3. *harf* (մասնիկ)³⁴:

Ալ-Ֆարաբին, ի տարբերություն Աբու Բիշր Մաթթայի, ամբողջովին տիրապետում էր արաբական քերականությանը, որն ուսուցանել էր հայտնի քերականագետ Աբու Բաքր Իբն սա-Սառաջի (մահ. 316/928) մոտ, ով եղել էր նաև սա-Սիբա-ֆիի ուսուցիչը:

Հնարավոր է, որ ալ-Ֆարաբին³⁵, մտքում միշտ ունենալով վերոնշյալ բանավեճը, իր աշխատություններում փնտրել է ուղիներ՝ հաշտեցնելու հունական տրամաբանությունը և արաբական քերականությունը, և ցույց տալու, որ տրամաբանությունը արաբ և հույն լեզվակիրների համար համարժեք գիտություն է³⁶:

³¹ Versteegh C., “Grammar and Logic in the Arabic Grammatical Tradition”, p. 305.

³² Farābī, *Alfād*; 42.8-11.

³³ Sī u, Sibawayhī, *Kitāb* = 'Abū Bišr 'Amr ibn 'Utmān Sibawayhī, *al-Kitāb*. Ed. by Hartwig Derenbourg, *Le Livre de Sibawayhi. Traite' de grammaire arabe*. I vol. Pariz, 1881-1889; I,1:1.

³⁴ Արաբական քերականական ավանդություն մասնիկների վերաբերյալ տե՛ս, Фролов Д., “Предлоги в арабской грамматической традиции”. Автореф. канд. дисс., Москва, 1977, стр. 30-52.

³⁵ Հունական տրամաբանության և արաբական քերականության փոխհարաբերակցության շուրջ ալ-Ֆարաբիի մոտեցումը մանրամասն տե՛ս, Անդրեասյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 8-22:

³⁶ Nicholas H. Review of “Aristotelian Logic and Arabic Language in Alfarābī” by Sh. B. Abed, p. 238.

THE ROLE OF LOGIC IN THE ARABIC GRAMMATICAL TRADITION

Arusyak Andreasyan
(summary)

This study is about the influence of Greek logic on the Arabic grammatical tradition. In order to make it clear we tried to illustrate here the intellectual medium of that century which can be obviously seen in the well-known debate between the logician Abū Bishr Mattā and the grammarian Abū Sa'īd as-Sīrāfī. This debate crystallizes a number of points at issue between grammarians and logicians.

Mattā claimed that grammar dealt only with utterances whereas logic dealt with the meanings of words. Therefore, logic had no need to grammar. As- Sīrāfī countered that grammar wasn't restricted to utterances, but dealt with meanings as well. Arabic grammar dealt with the meanings of Arabic words and was more adequate for Arabic speakers than Greek logic, which dealt with the meanings of Greek words. Mattā's knowledge of Arabic grammar was very poor, and he wasn't able to counter as- Sīrāfī's arguments and lose the debate. In this case, at least, Greek logic was defeated by Arabic grammar.

Finally, we concluded that whatever the Greek contribution to the origins of Arabic grammar have been, it didn't affect neither elaboration of the grammatical tradition nor its theoretical base.

But we can't ignore its influence as well. For example, al-Fārābī who was one of the greatest Arab philosophers, and who had thorough knowledge of Arabic grammar, tried to demonstrate that logic was as suitable for Arabic speakers as it was for the Greeks.